

УДК 63(476)(091) "1943/1991"

**КОМПЛЕКСНАЯ МЕХАΝІЗАЦЫЯ АГРАРНАЙ
ВЫТВОРЧАСЦІ Ё САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ:
ЭТАПЫ І АСАБЛІВАСЦІ
(1943–1991 гг.)**

М. У. Смяховіч

загадчык Цэнтра Новай і Навейшай
гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі
НАН Беларусі

Працэс механізацыі прадугледжваў перавод аграрнай вытворчасці на індустрыяльную аснову. Адным з кірункаў індустрыялізацыі была комплексная механізацыя працы ў раслінаводстве і жывёлагадоўлі. Гэтае пытанне вырашалася на дзяржаўным узроўні ў перыяд распрацоўкі і рэалізацыі заданняў пяцігадовых планаў. У цэлым працэс комплекснай механізацыі калгасна-саўгаснай вытворчасці праходзіў на працягу трох этапаў, кожны з іх меў свае асаблівасці. Першы этап прыпаў на 1943–1970 гг., другі ахапіў 1971–1985 гг., трэці – 1986–1991 гг. К канцу трэцяга этапу працэс комплекснай механізацыі застаўся незавершаным, ручная праца пераважала ў 25% жывёлагадоўчых і 25–30% раслінаводчых аперацый тэхналагічнага характару.

Ключавыя словы: аграрная вытворчасць, раслінаводства, жывёлагадоўля, ручная праца, індустрыялізацыя, тэхналогія, комплекс, механізацыя, этапы, асаблівасці.

Уводзіны

У межах беларускай савецкай гістарычнай школы гісторыя аграрнай вытворчасці знайшла адлюстраванне ў розных працах: на старонках калектыўных выданняў, дысертацыйных, мануграфічных даследаванняў, навуковых артыкулаў. Сярод іх былі "Гісторыя Беларускай ССР" у пяці тамах, працы М. Злобіна [1], М. Кузняцова [2], М. Севярнёва і І. Нагорскага [3], Б. Шапіры [4], С. Шаўрука [5], В. Шытава [6], В. Саковіча [7] і інш. З замежных даследчыкаў, якія закраналі тэма і іншыя пытанні развіцця сельскай гаспадаркі СССР і БССР, былі Б. Румэр [8], Ж. Дзюшэн [9], М. Лавінь [10] і інш. Аднак асобнай аб'ёмнаю працы па комплекснай механізацыі аграрнай вытворчасці ў БССР падрыхтавана не было.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца вызначэнне і характарыстыка этапу і асаблівасцей развіцця працэсу механізацыі аграрнай вытворчасці ў Савецкай Беларусі на працягу 1943–1991 гг.

Асноўная частка

Адным з кірункаў аграрнай палітыкі савецкай дзяржавы была механізацыя асобных вытворчых працэсаў у жывёлагадоўлі і раслінаводстве. Працэс механізацыі прадугледжваў пазбаўленне вытворчасці ад цяжкай і непрадукцыйнай ручной працы за кошт стварэння адпаведных машын і

механізмаў. У раслінаводстве гэта былі бульбакапалкі, бульбаўборачныя камбайны, камбайны па ўборцы цукровых буракоў, ільну, нарыхтоўцы кармоў і інш. Патрабаваліся машыны і прыстасаванні, якія маглі б выконваць аперацыі па культывацыі глебы, знішчэнні пусазелля, унясенні арганічных і мінеральных угнаенняў, сродкі абароны раслін ад шкоднікаў і г. д.

У жывёлагадоўлі працэс механізацыі вымагаў стварэння рабочых механізмаў па прыгатаванні і раздачы кармоў, падачы вады на фермы буйной рагатай жывёлы і свіней, выдаленні арганікі і г. д. Самай складанай праблемай была механізацыя працэсу даення кароў. Без механізацыі ўвогуле нельга было весці гаворкі ні аб эфектыўнасці, ні аб пераводзе сельгасвытворчасці на індустрыяльную аснову.

У перыяд з 1943 па 1957 г. абавязак прыводзіць механізацыю ў калгасах СССР быў ускладзены на МТС. Аднак гэтая справа рухалася вельмі марудна па той прычыне, што да 1960 г. у калгасах ішло будаўніцтва жывёлагадоўчых фермаў. Акрамя таго, немагчыма было праводзіць механізацыю, да прыкладу, на фермах буйной рагатай жывёлы, без электрычнасці.

Працэс механізацыі падзяляўся на звычайную механізацыю, калі ручная праца замянялася на машынную на 1, 2, 3-х аперацыях, і комплексную, калі ўсе аперацыі выконваліся механізавана. Хуткасць гэтага працэсу залежала ад памераў капітальных укладанняў, магчымасцей айчынай сельскагаспадарчай прамысловасці і наяўнасці падрыхтаваных кадраў. Гэтая праблема вырашалася, як і ўсе астатнія, запаволена.

У цэлым працэс механізацыі можна падзяліць на **тры этапы**. Асноўным крытэрыем пры вызначэнні этапнасці паслужылі статыстычныя паказчыкі. Да прыкладу, калі ў калгасах БССР працэс механізацыі падачы вады на фермы буйной рагатай жывёлы ахапіў больш за 50% да агульнай колькасці ўтрымліваемай жывёлы, ёсць падставы сцвярджаць, што ў гэтай справе пачаўся іншы этап.

Пачатковы этап заняў досыць шмат часу. Прычым зусім невыпадкова. Справа ў тым, што для механізацыі, да прыкладу, уборкі арганікі, патрэбна было правесці капітальны рамонт старых фермаў, усталяваць электрамеханічныя транспарцёры, абсталяваць пункты прыёму арганікі, атрымаць трактары і спецыяльныя трактарныя прыцыпы для перавозу арганікі на калгасныя палеткі. Усё гэта патрабавала вялікіх капітальных укладанняў, наяўнасці спецыялістаў па мантажы і абслугоўванні складаных механізаваных прыстасаванняў.

Не меней складанай была арганізацыя тэхналагічнага працэсу па раздачы грубых і іншых кармоў на фермах буйной рагатай жывёлы. Трэба было будаваць спецыяльныя кармакухні, кор-

мараздатчыкі, складскія памяшканні і неабходныя электрамеханічныя прыстасаванні: каранярэзкі, кармазапарнікі, апараты прыгатавання карма сумесей.

У лютым 1957 г. на Гродзенскай абласной нарадзе спецыялістаў сельскай гаспадаркі ў выступленні намесніка начальніка Гродзенскага абласнога ўпраўлення сельскай гаспадаркі А. Семянюка была выказана заклапочанасць станам справы ў галіне механізацыі жывёлагадоўчых памяшканняў. Ён адзначыў, што планы механізацыі штогод не выконваліся. У 1956 г. гэты план быў выкананы толькі на 76% па водазабеспячэнні, на 55,6% – па аўтапаенні кароў, на 12% – па машынным даенні кароў. У выніку на 1 студзеня 1957 г. толькі 14% калгасаў вобласці мелі механізаванае водазабеспячэнне, у 12% гаспадарак было механізавана водапаенне буйной рагатай жывёлы, у 0,6% калгасаў было механізавана даенне кароў. Ён дадаў: “Калі такімі тэмпамі механізацыя будзе доўжыцца, тады толькі да 1970 г. мы зможам механізаваць асноўныя працэсы на фермах” [11, арк. 176].

Акрамя тэмпаў, заклапочанасць выклікала і эканамічная эфектыўнасць, дакладней, той факт, што механізацыя прынесла нізкі эканамічны эффект. А. Семянюк адзначыў, што ў 1954 г. на абслугованне адной галавы буйной рагатай жывёлы прыпадала 42,4 працадні, а ў свінагадоўлі – 30 працадзён на год. У 1955 г. гэтыя паказчыкі склалі адпаведна 50,2 працадні і 30,5 працадні, г. зн. з укараненнем механізацыі прадукцыйнасць працы на фермах калгасаў вобласці не толькі не ўзрасла, наадварот, яна зменшылася. Да прычыны, якія абумоўлівалі такое становішча, ён аднёс тое, што механізацыя фермаў праводзілася прымітыўна, някомплексна, а ўкараненая на фермах тэхніка эксплуатавалася безгаспадарча. У шмат якіх калгасах механізмы хоць і працавалі, але пры іх укараненні не вызвалалася рабочая сіла, таму “прадукцыйнасць працы там фактычна не ўзрастала” [11, арк. 85]. Пасля гэтага прамоўца прапанаваў: “Мы павінны ісці па шляху павышэння прадукцыйнасці працы і зніжэння сабекошту прадукцыі за кошт комплекснай механізацыі працаёмкіх работ у жывёлагадоўлі” [11, арк. 86]. Гэтая прапанова была ўзята пад увагу. У рэкамендацыях нарады было выказана пажаданне ўзмацніць тэмпы механізацыі жывёлагадоўчых фермаў, ускласці на МТС механізацыю жывёлагадоўчых фермаў – да здачы аб’екта ў стане поўнай гатоўнасці. Адначасова падкрэслівалася: неабходна, каб кожны калгас меў кваліфікаванага калгаснага механіка для правільнай эксплуатацыі ўсёй тэхнікі [11, арк. 177].

У саўгасы дзяржава накіроўвала больш капітальных укладанняў – у іх працэс механізацыі праходзіў больш хутка. Гэта можна прасачыць па табліцы 1.

Табліца 1. Узровень механізацыі працы на жывёлагадоўчых фермах калгасаў і саўгасаў БССР у 1963 г. (у % да агульнай колькасці пагалоўя жывёлы) [12, с. 11]

Фермы	Буйной рагатай жывёлы		Свіней	
	калгасы	саўгасы	калгасы	саўгасы
Механізацыя падачы вады	37,1	58,3	55,3	81,8
Механізацыя раздачы кармоў	1,7	2,8	14,5	26,2
Механізацыя ўборкі арганікі	3,4	6,1	12,3	16,7
Механізацыя даення кароў	9,2	17,0	–	–

Аналіз статыстычных даных табліцы 1 паказвае, што ў 1963 г. у працэсе механізацыі значныя зрухі былі дасягнуты толькі ў падачы вады. На гэты час у калгасах БССР падача вады на фермы буйной рагатай жывёлы была механізавана на 37,3% да агульнай колькасці пагалоўя жывёлы, а ў саўгасах – на 55,3%. У калгасах падача вады на свінафермы была механізавана на 55,3% да агульнай колькасці свіней, а ў саўгасах – на 81,8%. У абодвух выпадках саўгасы апырэджалі калгасы на 21–26% да агульнай колькасці жывёлы.

У адносінах да раздчы кармоў і ўборкі арганікі тэмпы механізацыі гэтых працэсаў у саўгасах былі амаль у 2 разы вышэй, чым у калгасах. Гэта тлумачыцца не толькі тым, што саўгасы атрымлівалі больш сродкаў на капітальныя ўкладанні, але і тым, што яны былі электрыфікаваны значна хутчэй, будаўніцтва новых фермаў ў іх адбывалася па новых тыпавых праектах, якія прадугледжвалі механізацыю вытворчых працэсаў. Важным фактарам была наяўнасць у саўгасах неабходных інжынерна-тэхнічных спецыялістаў, якіх у калгасах не хапала.

Самай нявырашанай праблемай заставалася механізацыя раздачы кармоў. Паказчык у 3,4% да агульнай колькасці буйной рагатай жывёлы, на фермах якой у калгасах быў механізаваны працэс раздачы кармоў, дазваляе зрабіць выснову, што ў гэтым кірунку неабходна было тэрмінова правесці вялікую работу. Яшчэ адной праблемай была механізацыя працэсу даення кароў. У 1963 г. было механізавана толькі 17,0% да агульнай колькасці кароў, якія ўтрымліваліся у калгасах, гэта значыць, што механічна даілася толькі 17 кароў з калгаснага статку, які налічваў 100 кароў. На самай справе гэта азначала, што ў кожным калгасе толькі адна даярка даіла кароў з дапамогай даільнай апаратуры. Астатнія выконвалі гэтую аперацыю ўручную. Па нашых падліках, у цэлым у 1963 г. у грамадскай жывёлагадоўлі працэс механізацыі ахапіў у сярэднім прыкладна 24% усіх тэхналагічных аперацый.

Неабходна адзначыць, што партыйна-дзяржаўнае кіраўніцтва БССР добра ўсведамляла жыццёвую неабходнасць і важнасць механізацыі аграрнай вытворчасці. У 1961 г. К. Мазураў прызнаваў, што “нізкі ўзровень механізацыі работ у земляробстве прыводзіць да вялікіх страт ураджаю, вялікім цяжарам кладзецца на сабекошт прадукцыі” [13, арк. 179].

У гады VIII пяцігодкі становішча палепшылася. На пачатак ліпеня 1966 г. у рэспубліцы па тыпавых праектах на індустрыяльнай аснове было пабудавана толькі 28% жывёлагадоўчых фермаў, а астатнія фермы былі пабудаваны яшчэ ў 1950-я гг. калгаснымі будаўнічымі бригадамі. Патрабавалася маштабнае тэхнічнае пераўзбраенне калгасных фермаў. Гэтаму садзейнічала Пастанова “Аб мерах па ўкараненні комплекснай механізацыі на жывёлагадоўчых фермах калгасаў і саўгасаў рэспублікі”, якая была прынята ЦК КПБ і СМ БССР. У ёй было прадугледжана заданне на 1966–1967 гг. па комплекснай механізацыі 1240 жывёлагадоўчых фермаў [2, с. 119]. У выніку па стане на 1 студзеня 1970 г. у калгасах і саўгасах БССР працэс механізацыі даення кароў дасягнуў 50% да агульнага пагалоўя, падачай вады было ахоплены 59% агульнага пагалоўя буйной рагатай жывёлы і 82% свіней.

Выкладзены фактычны матэрыял сведчыць, што *пачатковы этап механізацыі жывёлагадоўлі ў калгасах і саўгасах Беларусі завяршыўся ў 1970 г. Пасля гэтага пачаўся другі этап – этап далейшага развіцця механізацыі сельскай гаспадаркі, які прыпаў на IX–XI пяцігодкі*. На другім этапе паранейшаму самай складанай праблемай заставалася механізацыя ачысткі жывёлагадоўчых памяшканняў – 22% на фермах буйной рагатай жывёлы і раздача кармоў на гэтых жа фермах – 10% [14, арк. 75 адв]. У сувязі з гэтым у чэрвені 1971 г. была прынята машэраўская пастанова аб рэканструкцыі жывёлагадоўчых памяшканняў, паводле якой на працягу 1971–1975 гг. прадугледжвалася пабудаваць і рэканструяваць 11 тыс. фермаў, у кожнай вобласці стварыць узорна-эксперыментальныя фермы па кожным відзе жывёлы і птушкі [2, с. 120]. Такія ж пастановы прымаў і надалей (напрыклад, у 1973, 1982, 1983 гг.). Яны садзейнічалі актывізацыі працы ў кірунку механізацыі жывёлагадоўлі і раслінаводства.

У выніку працэс механізацыі ў калгасах і саўгасах значна паскорыўся. Яго дынаміку можна прасачыць па табліцы 2.

Табліца 2. Механізацыя работ у раслінаводстве, на жывёлагадоўчых фермах і ў комплексах у калгасах, саўгасах і міжгасах БССР [15, арк. 73–75 адв.]

Віды работ (у % ад агульнага аб'ёму работ)	1975 г.	1980 г.	1985 г.
Пасадка гародніны	45	71	73
Уборка гародніны	14	22	26
Уборка бульбы камбайнамі	61	56	62
Церабленне лёну	68	85	95
Даенне кароў	75	92	98
Раздача кармоў на фермах і ў комплексах:			
буйной рагатай жывёлы	25	38	61
свінагадоўчых	85	81	92
птушкагадоўчых	86	96	99
Ачыстка памяшканняў:			
буйной рагатай жывёлы	48	66	84
свінагадоўчых	94	95	98
птушкагадоўчых	89	89	99
Комплексная механізацыя работ на жывёлагадоўчых фермах і ў комплексах:			
буйной рагатай жывёлы	23	37	60
свінагадоўчых	77	78	91
птушкагадоўчых	72	79	98

Аналіз фактычнага матэрыялу табліцы 2 дае магчымасць адзначыць, што ў 1975 г. механізацыя асобных відаў работ у раслінаводстве складала ад 14 да 68%. Гэта сведчыла, што працэс павольна разгортваўся, але яшчэ каля 50% работ выконваліся ўручную.

У 1980 г. працэс механізацыі ўзмацніўся. Ужо прыкладна толькі каля 30% работ да іх агульнага аб'ёма выконваліся рукамі, а ў 1985 г. гэты паказчык склаў каля 20–25%. Асабліва цяжка механізацыя ішла ў галіне ўборкі гародніны, дзе ў 1985 г. 74% усіх работ выконваліся ручной працай. Ды і з бульбай было цяжка. Да 38% работ па ўборцы бульбы ў калгасах і саўгасах усё яшчэ выконваліся прымітыўнымі бульбакапалкамі, за якімі бульбу збіралі студэнты ВНУ, тэхнікумаў, навучэнцы сярэдніх школ, шэфы прадпрыемстваў, штатныя работнікі, ваеннаслужачыя.

У галіне жывёлагадоўлі самай складанай праблемай у 1975 г. было даенне кароў – 25% ручной працы, ачыстка памяшканняў – 52% ручной працы. Гэта была самая цяжкая штодзённая праца, якую выконвалі даяркі і якая на працягу ўсяго даследуемага перыяду не давала магчымасці забяспечыць галіну маладымі кваліфікаванымі спецыялістамі. Працэс індустрыялізацыі галіны працягваўся.

Асноўнай праблемай гэтага часу была комплексная механізацыя на фермах буйной рагатай жывёлы. У 1976 г. толькі 23% тэхналагічных працэсаў было комплексна механізавана, а 77% вытворчых аперацый трэба было выконваць прымітыўнымі ручнымі прыладамі працы: віламі, рыдлёўкамі, вёдрамі і інш. Толькі будаўніцтва

новых сучасных комплексаў у 1976–1985 г. зрушыла справу. У 1985 г. ужо 60% усіх тэхналагічных аперацый было комплексна механізавана. Аднак 40% вытворчых аперацый заставаліся немеханізаванымі.

Гэта былі фермы тых гаспадарак, дзе канцэнтрацыя была праведзена фармальна. У справаздачах старыя фермы такіх калгасаў і саўгасаў былі “ператвораны” ў комплексы. Сродкі на іх мадэрнізацыю не выдзяляліся, тэхналогіі заставаліся фізічна і маральна састарэлымі, таму 40% тэхналагічных аперацый па даглядзе за жывёлай выконваліся даіндустрыяльнымі метадамі.

У свінаводстве справы рухаліся значна лепш за кошт таго, што тут у асноўным будаваліся новыя комплексы. Ды і праводзіць механізацыю свінагадоўчых, птушкагадоўчых памяшканняў было значна прасцей. Таму ў 1985 г. ужо 91% свінагадоўчых і 98% птушкагадоўчых збудаванняў было комплексна механізавана.

Па нашых падліках, у цэлым у 1985 г. працэс комплекснай механізацыі ахапіў у сярэднім прыкладна 70% усіх тэхналагічных аперацый, якія выконваліся ў раслінаводстве і жывёлагадоўлі калгасаў і саўгасаў рэспублікі.

Такім чынам, вывучэнне і аналіз фактычнага матэрыялу дазваляюць сцвярджаць, што ў 1985 г. працэс як звычайнай, так і комплекснай механізацыі быў незавершаны, партыйна-дзяржаўнае кіраўніцтва не змагло забяспечыць выкананне праграмнай мэты па пераводзе аграрнай вытворчасці на індустрыяльную аснову.

Гэтая праца працягвалася і ў XII пяцігодцы. За кошт капітальных укладанняў становішча ў галіне механізацыі палепшылася. Гэта можна прасачыць па табліцы 3.

Табліца 3. Механізацыя работ у раслінаводстве калгасаў, саўгасаў і міжгаспадарчых прадпрыемстваў (у % да агульнага аб’ёму работ) [15, арк. 73–75 адв.; 16, с. 61].

Год	1986	1987	1988	1989	1990
Пасадка гародніны	73	70	70	69	70
Уборка гародніны	28	28	27	30	27
Церабленне лёну	96	96	97	98	97
Уборка бульбы	69	71	74	77	71
Дчыстка зерня	98	98	97	98	99

Аналіз даных табліцы 3 паказвае, што за XII пяцігодку паспяхова завяршылася механізацыя цераблення лёну і ачысткі збажыны. Пэўныя дасягненні назіраліся ў механізацыі ўборкі цукровых буракоў – 82% да агульнага аб’ёму вытворчасці. Становішча з пасадкай гародніны, у тым ліку бульбы, амаль не змянілася. Так, калі ў 1980 г. быў механізаваны 71% да агульнага

аб’ёму работ па пасадцы гародніны, то ў 1990 г. механізавана выконвалася 70% работ па гэтай жа аперацыі. Не назіралася істотных зрухаў у працэсе механізацыі ўборкі бульбы. Калі ў 1986 г. механізавана ўбіралася 69% да агульнай плошчы пасеву бульбы, то ў 1990 г. – 71%. Самым слабым звяном у механізацыі раслінаводства была ўборка гародніны. Істотных зрухаў у гэтай справе не назіралася. Наадварот, быў невялікі рэгрэс. Так, калі ў 1986 г. механізавана ўбіралася 28% да агульнага аб’ёму ўборкі гародніны, то ў 1990 г. – толькі 27% (менш на 1%).

Пазітыўныя змены былі дасягнуты ў справе механізацыі жывёлагадоўлі. Гэта можна прасачыць па табліцы 4.

Табліца 4. Удзельная вага комплекснай механізацыі працы на жывёлагадоўчых фермах (у % да агульнай колькасці пагалоўя) [15, арк. 73–75 адв.]

Год	1986	1989	1990
Буйная рагатая жывёла			
БССР	64	73	73
Вобласці			
Брэсцкая	64	76	77
Віцебская	56	61	61
Гомельская	69	78	80
Гродзенская	61	72	72
Мінская	71	78	76
Магілёўская	60	68	73
На свінагадоўчых фермах			
БССР	93	94	94
На птушкафермах			
БССР	98	96	96

Аналіз даных табліцы 4 паказвае, што найбольшыя поспехі ў працэсе комплекснай механізацыі працы на фермах буйной рагатай жывёлы былі дасягнуты ў 1990 г. жывёлаводамі Гомельскай вобласці – 80% да агульнай колькасці жывёлы, найменшыя – жывёлаводамі Віцебскай вобласці – 61%. Асноўнай прычынай такога становішча было будаўніцтва новых і мадэрнізацыя старых комплексаў па ўтрыманні буйной рагатай жывёлы, значная колькасць якіх знаходзілася ў Гомельскай вобласці. Гэта аказвала станоўчы ўплыў на працэс механізацыі. У 1990 г. працэс даення кароў быў механізаваны на 99,98%, падача вады на фермах і комплексах буйной рагатай жывёлы – на 99,1%, раздача кармоў на фермах і комплексах буйной рагатай жывёлы – на 74% [16, с. 62].

Значна большыя поспехі былі дасягнуты ў механізацыі свінагадоўчых комплексаў і фермаў. У 1990 г. было механізавана 94% да агульнай колькасці ўтрымання пагалоўя свіней. Фактычна ў 1990 г. завяршыўся працэс механізацыі птушкагадоўчых комплексаў.

Заклучэнне

Такім чынам, выкладзеныя, вывучаныя і прааналізаваныя матэрыялы даюць магчымасць зрабіць выснову аб тым, што ў цэлым у БССР

працэс механізацыі праходзіў на працягу трох этапаў. Асаблівасцю пачатковага этапу (1950–1960-я гг.) была механізацыя калгаснага раслінаводства і жывёлагадоўлі, якая да 1958 г. праводзілася МТС. Другі этап механізацыі сельскай гаспадаркі прыпаў на 1971–1985 гг. У 1986–1991 гг., на працягу трэцяга этапу, працэс комплекснай механізацыі застаўся незавершаным, ручная праца пераважала ў 25% жывёлагадоўчых і 25–30% раслінаводчых аперацый тэхналагічнага характару. У выніку партыйна-дзяржаўнае кіраўніцтва СССР і БССР не выканала задачу па поўным пераводзе аграрнай вытворчасці на індустрыяльную аснову.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Злобин, Н. И.** Деятельность Коммунистической партии Белоруссии по развитию комплексной механизации сельскохозяйственного производства (1958–1961 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / Н. И. Злобин; МГУ. – М., 1962. – 17 с.
2. **Кузнецов, Н. В.** Курсом специализации и концентрации сельского хозяйства: На материалах КПБ (1965–1983 гг.) / Н. В. Кузнецов. – М. : Беларусь, 1984. – 200 с.
3. **Севернев, М. М.** Механизация сельского хозяйства // Наука Беларуси в XX столетии; ред. кол.: Н. А. Борисевич (председатель) [и др.] / М. М. Севернев, И. С. Нагорский. – Минск : Белорусская наука, 2001. – С. 792–800.
4. **Шапиро, Б. М.** Что дала колхозу специализация и концентрация производства / Б. М. Шапиро. – Минск : Урожай, 1970. – 62 с.
5. **Шаерук, С. В.** Деятельность Компартии Белоруссии по развитию материально-технической базы сельскохозяйственного производства (1959–1965 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / С. В. Шаерук; ИИП при ЦК КПБ. – Минск, 1982. – 24 с.
6. **Шитов, Н. А.** Деятельность КПБ по организационно-хозяйственному укреплению и развитию колхозов (1953–1961 гг.): автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.01 / Н. А. Шитов; БГУ. – Минск, 1973. – 40 с.
7. **Сакович, В. С.** Сельское хозяйство Республики Беларусь в 1980–2007 гг.: тенденции развития / В. С. Сакович. – Минск : Беларус. наука, 2008. – 449 с.
8. **Rumer, B.** The "second" agriculture in the USSR / B. Rumer // Soviet studies 1981. – Vol. 33. – № 4. – P. 560–572.
9. **Duchene, G.** L'économie parallèle en Union Soviétique / G. Duchene // Problemes économiques. – 1981. – № 1. 720. 22 avril. – P. 3–9.
10. **Lavigne, M.** Situations et perspectives de l'économie soviétique / M. Lavigne // Problemes économiques. – 1982. – № 1. 776. – P. 3–8.
11. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 31. Воп. 6. Спр. 1008. Отчет "Об укреплении колхозов и МТС Гродненской области руководящими кадрами и специалистами сельского хозяйства".
12. **Ародь, Э. С.** Использование трудовых ресурсов в колхозах Белорусской ССР : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Э. С. Ародь; ИЭ АН БССР. – Минск, 1965. – 17 с.
13. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 555. Копии докладных и информации, посланных в ЦК КПСС и СМ СССР.
14. НАРБ. – Ф. 30. Воп. 9. Спр. 2953. Записки, информация ЦСУ БССР.
15. НАРБ. – Ф. 30. Воп. 13. Спр. 1631. Статистический сборник Госкомстата БССР "Технический прогресс в Белорусской ССР".
16. Сельское хозяйство Беларуси в цифрах 1980–2007 гг.: тенденции развития / сост. В. С. Сакович; под науч. ред. В. Г. Гусакова. – Минск : Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2008. – 334 с.

Паступіў у рэдакцыю 06.10.2016 г.

Кантакты: smenic18@mail.ru

(Смяхавіч Мікалай Уладзіміравіч)

Smiakhovich M.V. COMPLEX MECHANIZATION OF AGRARIAN PRODUCTION IN SOVIET BELARUS: STAGES AND CHARACTERISTICS (1943–1991).

The process of mechanization provided a transfer of the agrarian production to the industrial basis. Complex mechanization of manual work in crop production and livestock production was one of the main directions of industrialization. This issue was resolved at the national level during the development and implementation of five-year plan aims. In general complex mechanization of the collective-farm and sovkhos production in the BSSR passed through three stages, each of which had distinctive features. The first stage covered 1953–1970, the second stage – 1971–1985, the third stage – 1986–1991. By the end of the third stage complex mechanization remained incomplete, because manual work prevailed in 25% of technological transactions in crop production, and in 25–30% of technological transactions in livestock production.

Keywords: agrarian production, crop production, livestock production, manual work, industrialization, technology, complex, mechanization, stages, features.